

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота бакалавра

**з теми: “Основні форми опору тоталітарному
режиму в Чехословаччині після “Празької весни”
(70 – 80-ті рр. ХХ ст.)”**

Виконала: студентка IV курсу
напряму підготовки 6.020302 Історія
заочної форми навчання
Данилюк Іванна Вікторівна

Науковий керівник:
кандидат історичних наук,
старший викладач
кафедри всесвітньої історії
Юга Олександр Анатолійович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2019 року

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія та джерельна база проблеми	6
Розділ 2. Чехословацька антитоталітарна опозиція перших років “нормалізації” (1969 – 1972 рр.)	14
2.1. Згортання демократичних перетворень “Працької весни” та позиція громадськості	14
2.2. Форми і методи діяльності опозиційних угруповань	22
Розділ 3. Основні форми опору тоталітарному режиму в 70-х – першій половині 80-х рр.	29
3.1. Ідеологічна основа та напрямки діяльності дисидентського і правозахисного рухів	29
3.2. Становлення, роль і значення “паралельної культури”	36
Розділ 4. Зростання громадянської активності у другій половині 1980-х рр.	43
Висновки	53
Список використаних джерел та літератури	56

Вступ

Актуальність теми. Події “Празької весни” 1968 р. стали одним із найдраматичніших епізодів епохи соціалізму в Чехословаччині. Реформаторський процес, який з ентузіазмом був підтриманий суспільством, через вісім місяців після його початку було придушено військовими підрозділами збройних сил СРСР і країн Організації Варшавського договору. Події в Чехословаччині показали кризу зовнішньої політики СРСР, неготовність вищого політичного керівництва країни до вирішення нестандартних ситуацій та до оновлення комуністичних партій Східної Європи.

Як відомо, радянська пропаганда називала події в Чехословаччині “загрозою для соціалістичної системи”, власне інтервенцію було виправдано “доктриною Брежнєва”, що дозволяла надавати допомогу соціалістичній країні, якщо їй загрожувала “контрреволюція”. Керівництво СРСР також хотіло довести, що події в Чехословаччині – це були не просто внутрішні процеси, а наслідки втручання західних країн та розглядалися як зіткнення соціалістичної й капіталістичної систем.

Проте, все це не сприймалося у суспільстві та породжувало опозиційні настрої. Однією із головних вимог демократичних сил було засудження військової інтервенції, покарання всіх винних у її підготовці й здійсненні, повне виведення з країни радянських військ. Встановлення режиму “нормалізації” не розв’язало назрілих проблем, а лише загнало хворобу всередину, відклало її на двадцять років, до фінального краху соціалістичної системи.

Натомість було поставлено під сумнів громадськості здатність самої системи до еволюціонування та активізувало суспільство в напрямку пошуку шляхів розриву із тоталітаризмом у рамках інших політичних концепцій і поза структурами влади. Настрої громадськості щодо демократизації суспільно-політичного життя реалізовувалися в різних формах, помітним явищем стали молодіжні організації, а сам факт антитоталітарного руху в країні створив

необхідні умови для здійснення антитоталітарної “оксамитової революції” 1989 р.

Актуальність порушеної в роботі проблеми антитоталітарних рухів у Чехословаччині періоду 1970 – 1980-х рр. зумовлена необхідністю по-новому оцінити суспільно-політичне життя країни досліджуваного періоду. Тим більше, що в історіографії традиційно найбільша увага приділяється власне подіям “Празької весни” і значно менша – позиції суспільства в умовах режиму “нормалізації”. Окрім того, вагомий науковий інтерес становлять ті зміни, які відбулися у суспільно-політичній свідомості чехословацького населення, адже саме від її якісної еволюції залежав успіх повернення країни до демократичного розвитку.

Об’єктом дослідження є Чехословаччина періоду 70 – 80-х рр. ХХ ст.

Предмет дослідження – форми опору тоталітарному режиму в Чехословаччині після “Празької весни” 1968 р.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з початку 1970-х до кінця 1980-х рр., тобто з часу утвердження у суспільно-політичному житті Чехословаччини режиму “нормалізації” до “оксамитової революції” 1989 р.

Географічні рамки включають територію сучасних Чеської та Словацької Республік.

Мета дипломної роботи бакалавра полягає у всебічному дослідженні комплексу форм опору тоталітарному режиму в Чехословаччині упродовж 1970 – 1980-х рр.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв’язати такі **завдання**:

– проаналізувати джерельну базу та історіографію досліджуваної проблеми;

– висвітлити процес згорання демократичних перетворень “Празької весни” упродовж 1969 – 1972 рр. та інструментарій діяльності опозиційних угруповань;

– розкрити ідеологічну основу та напрямки діяльності дисидентського і правозахисного рухів упродовж 1970 – першої половини 1980-х рр.;

- з'ясувати роль і значення “паралельної культури” в опозиційному русі;
- простежити процес зростання громадянської активності у другій половині 1980-х рр. та визначити її результати.

Методологічною основою бакалаврської роботи є традиційні принципи історизму і об'єктивності, що дозволяють з'ясувати умови виникнення, розвитку та наслідків подій, а також забезпечують розуміння їх причинно-наслідкового зв'язку. Методологічним фундаментом роботи виступив саме проблемно-хронологічний метод дослідження, який дозволив простежити еволюцію форм, методів та інструментарію антитоталітарного руху опору упродовж тривалого часу 1970 – 1980-х рр. Із спеціально-історичних методів дослідження було використано історико-аналітичний метод (для вивчення та оцінки вимог опозиції), історико-порівняльний метод (для виявлення особливостей різних течій анти тоталітарного руху опору). Предметно-хронологічний метод було застосовано для характеристики сутності основних напрямів, форм і методів діяльності опозиційних сил у досліджуваній в роботі період.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання зібраного у ній фактологічного матеріалу та висновків для підготовки студентами семінарських занять з курсу “Новітня історія країн Європи та Америки”, написання рефератів, есе, курсових робіт, а також в навчальному процесі викладання всесвітньої історії в 11 класі загальноосвітньої школи.

Структура роботи відповідає поставленій меті та основним завданням дослідження і складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури, який нараховує 57 позицій.

Висновки

Отже, інтервенція військ Організація Варшавського договору у Чехословаччину в серпні 1968 р. зумовила встановлення в країні режиму “нормалізації”, який мав прорадянський характер і відразу проявив себе тоталітарними рисами. Результатом цього стало обмеження прав і свобод громадян, що у свою чергу активізувало процес формування опозиції. Перший етап “нормалізації”, який почався у 1969 р. обранням Г. Гусака на посаду Генерального секретаря ЦК Комуністичної партії Чехословаччини, відзначився судовими процесами 1972 р. над діячами політичної опозиції та був визначений ідеологами режиму як “період захоплення та утримання влади”.

Протягом цього періоду опір радянському диктату перемістився від практичної більшості чехословацького суспільства, що було характерно для періоду “Празької весни”, до опозиції, яка поступово перейшла на нелегальне становище і була розпорошена на ряд невеликих груп. Ключову роль в опозиційному русі цього періоду відігравали экс-комуністи, які в результаті репресій режиму проти них були позбавлені соціального статусу та можливості діяти легально. Метою своєї діяльності вони вважали боротьбу за відновлення курсу “Празької весни” за реформування та удосконалення соціалізму, проти діючого керівництва КПЧ. Тому найбільш жорсткі заходи органів державної безпеки були скеровані саме проти экс-комуністів як політичної опозиції.

Важливість діяльності активістів опозиційних політичних угруповань 1969 – 1972 рр. полягала в тому, що вони запропонували власне бачення розвитку соціалістичної ідеології, засудили існуючу в Чехословаччині систему командно-адміністративного соціалізму радянського зразка, їх об'єднувало прагнення демократизації країни і здобуття нею справжнього суверенітету. Арешти й судові розправи 1970 – 1972 рр. припинили і унеможливили будь-яку легальну політичну діяльність представників колишнього реформаторського крила КПЧ і на довгий час позбавили їх участі у

політичному та суспільному житті країни. Екс-комуністи перестали відігравати керівну роль в опозиції, а вакуум, який утворився внаслідок їх відходу з політичної арени, почали заповнювати представники інших верств населення, зокрема наукова та творча інтелігенція, інтелектуали-дисиденти.

Зміна носіїв опору обумовила також і зміну програмних засад опозиції. В основі діяльності дисидентства лежали ідеї “моральної революції”, закладені у концепції “неполітичної політики”. На чільне місце вийшли проблеми захисту громадянських прав та прав людини в умовах тоталітарного режиму. Опозиційний рух на етапі початку 70-х – середини 80-х рр. ХХ ст. втратив свою політизованість, тому що йшлося вже не про усунення керівництва Г. Гусака, а про налагодження хоча б діалогу з владою. Правозахисний рух у чеських землях, уособленням якого стала вільна громадянська ініціатива “Хартія-77”, був єдиною можливістю опору режимові. Опозиційність суспільства середини 1970-х рр. проявлялась майже виключно у діяльності “самвидаву” і до певної міри андеграунду.

Діяльність “Хартії-77” стала поштовхом для створення наступних громадянських ініціатив, але поширити вплив на значні кола громадськості на межі 70 – 80-х рр. ХХ ст. “Хартія-77” так і не змогла.

Особливе місце в історії антитоталітарного руху опору належить “паралельній культурі”, яка, мобілізуючи інтелектуальні сили суспільства, забезпечувала реалізацію новітніх культурно-мистецьких напрямів, невизнаних тоталітарним режимом.

Друга половина 80-х рр. ХХ ст. стала періодом формування передумов кардинальних суспільно-політичних змін у Чехословаччині, що стало можливим завдяки розгортанню в СРСР процесу перебудови та втрати з його боку пильного нагляду над країнами соціалістичного табору загалом і Чехословаччиною зокрема. Піднесення громадської самосвідомості проявилось у виникненні незалежних громадянських ініціатив, участі громадян країни у підписних акціях, масових вуличних демонстраціях.

Набираючи силу, громадський рух сприяв зростанню опозиційних настроїв серед населення, поглиблював внутрішню ізоляцію КПЧ.

Опозиційні структури, що виникли у другій половині 1980-х рр. охоплювали представників різних верств населення, зокрема творчої і наукової інтелігенції, молодь, особливо студентську та старшокласників. Молодіжні опозиційні групи в програмних заявах порушили питання відновлення державного суверенітету, зміни влади, демократизації суспільного життя, що свідчило про активні позиції та готовність молоді їх обстоювати. Вони діяли автономно і були найбільш радикальною частиною опозиційних сил. Найважливішими завданнями вони вважали реалізацію національних інтересів чехів та словаків, побудову громадянського суспільства на основі демократії та забезпечення невід'ємних прав людини.

Таким чином, саме завдяки активній громадянській ініціативності учасників антитоталітарного руху опору упродовж кінця 1960 – 1980-х рр. власне і стала можливою “оксамитова революція” 1989 р. в Чехословаччині, яка власне і дозволила розпочати процес реалізації вимог демократизації країни на практиці.

Список використаних джерел та літератури

Джерела

1. Гавел В. Переписка [Електронний ресурс] // Вестник Европы. 2010. № 28-29. Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2010/28/ga34.html>
2. Переписка: Вацлав ГАВЕЛ – Франтишек ЯНОУХ (1978 – 2001) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.vestnik-evropy.ru/issues/correspondence-vaclav-havel-franti-ek-janouch-1978-2001.html>
3. Новак-Каляєва Л. Проблеми державотворення у програмних документах чеської системної опозиції другої половини 80-х рр. ХХ століття // Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Української Академії державного управління при Президентові України / За заг. ред. А. О. Чемериса. Львів: ЛРІДУ УАДУ. 2003. Вип. 3. С. 47-54.
4. Пихоя Р. Г. Чехословакия. 1968 год: взгляд из Москвы. По документам ЦК КПСС // Новая и новейшая история. 1994. № 6. С. 3-21.
5. Політичні кризи та антитоталітарні рухи у країнах Східної Європи (50 – 80-ті рр. ХХ ст.): хрестоматія за спецкурсом для студ. іст. ф-ту ХДУ / С. Ю. Страшнюк, Є. П. Пугач; Харківський держ. ун-т. Харків: [б.в.], 1998. 391 с.
6. Протестные движения в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Конец 1960-х – 1980-х гг. Хрестоматия [Електронний ресурс] / Отв. ред. К. В. Никифоров. Москва: Издательство Московского университета, 2013. 400 с. Режим доступу: <https://inslav.ru/publication/protestnyye-dvizheniya-v-stranah-centralnoy-i-yugo-vostochnoy-evropy-konec-1960-h-1980-e>
7. Уроки кризисного развития в Компартии Чехословакии и обществе после XIII съезда КПЧ: Документ, принятый на пленуме ЦК КПЧ в декабре 1970 г. Москва: Политиздат, 1971. 64 с.

Література

8. Віднянський С. В. Початок краху прорадянських тоталітарно-комуністичних режимів // Пам'ять століть. 2007. № 1. С. 116-128.
9. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки). Навчальний посібник. Київ, Либідь, 2004. 624 с.
10. Дюрозель Ж.Б. Історія дипломатії від 1919 р. до наших днів. Київ: Основи, 1999. 903 с.
11. Задорожнюк Э. Г. “Бархатная” революция в Чехословакии глазами американських дипломатів // Славяноведение. 2006. № 6. С. 44-56.
12. Задорожнюк Э. Г. От крушения Пражской весны к триумфу «бархатной» революции. Из истории оппозиционного движения в Чехословакии (август 1968 – ноябрь 1989 г.) [Електронний ресурс] / Задорожнюк Э.Г. Москва: Индрик, 2008. 440 с. Режим доступу: https://inslav.ru/images/stories/pdf/2008_Zadorozhnjuk.pdf
13. Задорожнюк Э. Г. Чехословацкое государство и словацкие христиане в период нормализации (1969 – 1989) [Електронний ресурс]. С. 138-210. Режим доступу: <https://mospat.ru/church-and-time/1425>
14. Зінько Ю. А., Калитко С. Л., Кравчук О. М., Поп І. І. Нариси історії Чехії. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів [Електронний ресурс]. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 464 с. Режим доступу: Narisi_istorii_Cehii_2017.pdf
15. Каганов Ю. О. Інтелігенція регіону Центрально-Східної Європи в 70 – 80-ті рр. ХХ ст.: генеза опозиційності [Електронний ресурс] // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя: Просвіта, 2007. Вип. ХХІ. С. 255-263. Режим доступу: http://www.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=page/issues/21/21/kaganov.pdf
16. Каганов Ю. О. Опозиційний потенціал інтелігенції в країнах “реального соціалізму” (70-ті – 80-ті рр. ХХ ст.) // Молода нація: Альманах. Спецвипуск: до 70-річчя Вячеслава Чорновола. 2009. № 50. С. 230-237.
17. Килбурн М. Антиполитическая политика и антипоэтическая поэтика: эстетика чешского андерграунда [Електронний ресурс] / Пер. с англ.

- Т. Воронцовой // Новое литературное обозрение. 2008. № 91. С. 266-305.
Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2008/91/ki15.html>
18. Киссинджер Г. Дипломатия / [Пер. с англ. В. В. Львова]. Москва: Ладомыр, 1997. 848 с.
19. Коровицына Н. “Бархатные” революции как феномен массового сознания восточноевропейцев [Электронный ресурс] // Международный исторический журнал. 2000. № 7. Режим доступа: <http://history.machaon.ru/all/number07/anonsvak/revolution/korovits/index.html>
20. Коровицына Н. Самая “бархатная” революция: “чешский человек” на фоне общественных перемен // Славяноведение. 2000. № 3. С. 16-26.
21. Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней. Москва: Наука, 1988. 576 с.
22. Латыш М. В. “Пражская весна” и реакция Кремля. Москва, 1998. 383 с.
23. Марадик Н. “Оксамитова революція” як початковий етап переходу до демократії у Чеській Республіці // Сучасна українська політика. Київ: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. Вип. 23. С. 177-184.
24. Марадик Н. Тенденції та перспективи розвитку громадянського суспільства в Чеській Республіці // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія. 2009. № 12. С. 164-168.
25. Марьина В. В. Чехословацкая, чешская и словацкая историография до и после “бархатной революции” 1989 г. // Новая и новейшая история. 2002. № 1. С. 56-79.
26. Мелешенко Т. В. Роль і місце Вацлава Гавела в “оксамитовій революції” в Чехословаччині // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наук. праць. Вип. 5. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. С. 303-305.
27. Мелешенко Т. В. Вацлав Гавел і “оксамитова революція” в Чехословаччині // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук.

статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Чернівці: Рута, 2008. Вип. 380-381. С. 91-94.

28. Мелешенко Т. В. Суть громадянського суспільства через призму ідей чехословацького суспільно-політичного діяча Вацлава Гавела [Електронний ресурс] // Гілея: Зб. наук. праць. Київ, 2009. Вип. 21. С. 107-114. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/9218/1/Meleshchenko.pdf>

29. Мотрук С. М. З історії дисидентського руху в Чехословаччині (70-ті – середина 80-х рр.) // Питання нової і новітньої історії. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1996. С. 66-75.

30. Мотрук С. Політичні кризи в Чехословаччині другої половини ХХ ст.: погляд із сьогодення [Електронний ресурс] // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки: Міжвід. зб. наук. праць. 2010. Вип. 19. С. 71-86. Режим доступу: http://history.org.ua/JournALL/mo/mo_2010_19/10.pdf

31. Мотрук С. Події 1968 та 1989 рр. в Чехословаччині: проблеми інтерпретації [Електронний ресурс] // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія. 2010. Вип. 102. С.40-45. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2010_102_14

32. Мусатов В. Л. Метаморфози політики Горбачева в отношении стран социалистического содружества // Славяноведение. 2009. № 4. С. 3-18.

33. Новак-Каляєва Л. М. Антиінтервенційні виступи громадськості та студентський рух у Чехословаччині в серпні 1968 – 1969 рр. [Електронний ресурс] // Вісник Національного ун-ту “Львівська Політехніка”. 2006. № 555.

С. 133-138. Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/36067/1/23_133-138.pdf

34. Новак-Каляєва Л. М. “Неполітична політика” В. Гавела та деякі концептуальні засади “Хартії 77” // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В.Гнатюка. Серія “Історія” / За заг. ред. М.М. Алексієвця. Тернопіль. 2003. Вип. 4. С. 349-352.

35. Новак-Каляєва Л. Формування міжнародної інфраструктури захисту прав людини в країнах Центральної і Східної Європи та її вплив на владні

інституції в 70 – 80-х рр. ХХ ст. [Електронний ресурс] // Державне управління та місцеве самоврядування. 2013. Вип. 1. С. 60-71. Режим доступу: [www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2013/2013_01\(16\)/10.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2013/2013_01(16)/10.pdf)

36. Новак-Каляєва Л. Чеська практика правозахисту в умовах іноземного панування: до двадцятиріччя “Оксамитової революції” [Електронний ресурс] // Науковий вісник. 2009. Вип. 4. Режим доступу: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik4/fail/+Novak.pdf

37. Петрусек М. Чехословацкий самиздат как фактор социальных изменений [Електронний ресурс] / Социологические исследования. 1993. № 8. С. 122-132. Режим доступу: http://www.ecsocman.edu.ru/data/180/848/1217/020_petrusek.pdf

38. Петрушка Н. Вплив громадянського суспільства на “оксамитову революцію” в Чехословаччині // Грані : Науково–теоретичний і громадсько–політичний альманах. 2008. № 2 (58). С. 45-48.

39. Підлуцький О. Александер Дубчек: партійний функціонер, який спробував дати соціалізму людське обличчя [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. 2008. № 16. 26 Квітень. Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3760/62801>.

40. Поклад Б. И. Пражская весна – взгляд из Вены // Новая и новейшая история. 2002. № 5. С.116-125.

41. Постоловський Р. М. Еволюція традицій “неполітичної політики” в діяльності опозиційної демократичної організації “Хартія-77” у Чехословаччині в 1977 – 1989 рр. // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного ун-ту. Серія: Історичні науки. Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 18. На пошану проф. В. С. Степанкова. С. 451-460.

42. Постоловський Р. М. Національно-політичні фактори формування демократичних традицій в чеських землях // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: наукові записки РДГУ. Рівне: РДГУ, 2010. Вип. 19. С. 168-176.

43. Постолювський Р. М. Роль демократических традицій в формированні “паралельної культури” в Чехословаччині в період от “Пражської весни” до “бархатної революції” // Тоталітаризм и антитоталітарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы (20-80 гг. XX ст.): Матер. междунар. науч. конф. / Межресп. науч. асоц. болгаристов; ред. Г.И. Чернявский. В 2 т. Т.2. Харків, 1995. С. 209-216.
44. Слесаренко А. Андеграунд як складова частина “паралельної культури” у Чехословаччині в 70– 80– х роках XX ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного ун-ту: Зб. наук. праць. Рівне, 2005. С. 166-175.
45. Слесаренко А. Антитоталітарний опозиційний рух у Чехословаччині (1968 – 1972 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного ун-ту: Зб. наук. праць. Вип. 2. Рівне, 2001. С. 181-186.
46. Слесаренко А. Діяльність ліворадикальної організації Чехословаччини “Рух революційної молоді” (1968–1969 рр.) // Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія»: Історичні науки. Острог, 2002. Вип. 2. С. 54-57.
47. Слесаренко А. Дисидентський і правозахисний рух у Чехословаччині в 70 – 80-х роках XX ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного ун-ту: Зб. наук. праць. Вип. 3. Рівне, 2004. С. 159-164.
48. Слесаренко А. Загальні тенденції розвитку “паралельної культури” в Чехословаччині (70 – 80-ті роки XX ст.) // Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія»: Історичні науки. Острог, 2004. Вип. 4. С. 468-475.
49. Слесаренко А. Підписні акції та вуличні демонстрації як прояви активізації суспільно–політичного життя в Чехословаччині напередодні “оксамитової революції” 1989 р. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного ун-ту: Зб. наук. праць. Рівне, 2005. Вип. 4. С. 107– 111.

50. Слесаренко А. Розвиток громадянських ініціатив у Чехословаччині напередодні листопада 1989 р. // Слов'янський вісник. Вип. 3. Серія "Історичні науки" / Рівненський ін-т слов'янознавства Київського славістичного ун-ту. Рівненський державний гуманітарний ун-т. Рівне, 2004. С. 156-166.
51. Слесаренко А. Самвидав як складова частина "паралельної культури" в Чехословаччині в 70– 80– ті роки ХХ ст. // Історико–політичні проблеми сучасного світу: Зб. наук. статей / Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Вип. 9. Чернівці: Рута, 2002. С. 305-311.
52. Слесаренко А. В. Самвидавничі періодичні видання в Чехословаччині 1968 – 1989 рр. [Електронний ресурс] // Грані. 2011. № 3. С. 30-32. Режим доступу: https://www.libr.dp.ua/text/grani_2011_3_7.pdf
53. Слесаренко А. Хартія 77 – правозахисне об'єднання в Чехословаччині (70–80– ті роки ХХ ст.) // Історична наука: проблеми розвитку. Матер. міжнар. наук. конф. (17–18 травня 2002 р.) / Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2002. С. 141-144.
54. Стряпко А. Д. Незалежні опозиційні ініціативи та позиція творчої інтелігенції в Чехословаччині напередодні Оксамитової революції (1987– 1989 рр) // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. Вип. 50. Київ, 2011. С. 736-740.
55. Філіпчук І. В. Питання опозиції: дискусія в чехословацькій пресі періоду «Празької весни» [Електронний ресурс] // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. Вип. 38. С. 310-315. Режим доступу: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/38/58.pdf
56. Філіпчук І. В. Розвиток студентського руху в Чехословаччині періоду «Празької весни» [Електронний ресурс] // Грані: науково – теоретичний і громадсько-політичний альманах. 2013. № 9. С. 154-159. Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiImage_file_name=PDF/Grani_2013_9_27.pdf
57. Яровий В. Новітня історія країн Східної Європи. 40-60-90-ті рр. ХХ ст. Курс лекцій. Київ, 1997. 326 с.

